

TORE LUND

Böoks ofullbordade. Några synpunkter på en Rydbergsbiografi

Litteraturvetaren, kritikern och kulturdebattören Fredrik Böök (1883–1961) arbetade mellan 1955 och 1960 på en biografi över Viktor Rydberg som aldrig blev klar. 2022 gav Svenska Akademien, på initiativ av Svante Nordin, ut hans ofullbordade manuskript i sin serie *Minnesbiblioteket*.¹ Viktor Rydbergssällskapet fick, generöst nog, hundra exemplar att dela ut till sina medlemmar. I februari 2023 ordnade vi också ett panel-samtal om boken, där jag, Anders Burman och Ulla Frid deltog. Samtalet har delvis inspirerat denna senkomna text, även om jag får stå för dess innehåll.

Utgångspunkten för samtalet var frågan om det var meningsfullt att ge ut ett mer än sextio år gammalt och ofärdigt verk. Vi var överens om att det fanns en lucka att fylla – den enda biografien över Viktor Rydberg är den som hans vän Karl Warburg gav ut 1900. Rydbergs roll i den svenska litteratur- och kulturhistorien är stor nog att motivera flera biografier, verk där han och hans författarskap behandlas i sin helhet men ur olika tiders perspektiv.

På sätt och vis var 1950-talet rätt tillfälle för en sådan **uppdatering**, eftersom det låg i slutkanten av Rydbergforskningens storhetstid. "Knappt någon svensk författare", skriver Svante Nordin i sitt förord, "hade så nära efter sin död ägnats en så intensiv utforskning" (s. xi). Och på sätt och vis var Böök den

¹ Fredrik Böök, *Viktor Rydberg*, Stockholm 2022.

rätte att göra den: han var en erfaren och framgångsrik biografiförfattare, den svenska 1800-talslitteraturen var hans specialitet, och han hade ett livslångt intresse för Rydberg – "den svenske författare han satte högst av alla" (s. vii).

Men ändå körde han fast. Det verk som nu givits ut är därför ofullbordat, i flera avseenden. Det tar (med ett fåtal undantag) inte upp Rydbergs lyrik (den enligt Böök viktigaste delen av hans verk), inte heller de sena skrifterna från 1890–1895 (inklusive *Vapensmeden*, hans enligt Böök främsta roman). Och det har förstås inte heller fått den där sista slutputsen före publicering. Men viktigare är, menar jag, själva det faktum att han "körde fast". Vill säga: att den väg han valt visade sig oframkomlig, att de mål han föresatt sig inte kunde nås. Att hans arbete var till någon del och i någon mening *misslyckat*, och att han själv uppfattade det så. Jag skall här försöka peka både på det lyckade och det misslyckade, men först några ord om formalia.

*

Den utgivna boken har en trevlig yttre form. Omfånget är också hanterligt, lite mer än tvåhundra sidor – Böök hade inte ambitionen att skriva en utförlig "life and works", utan siktade in sig på det i hans ögon väsentligaste: Rydbergs tankevärld.

Svante Nordin ger i sitt förord en informativ bild av Bööks planer och ansträngningar med projektet, men det hade inte varit fel om han även tagit med en del av vad han på annan plats skrivit om Bööks litteraturvetenskapliga metodik.²

Korrekturläsningen kunde varit bättre. Se t. ex. s. 75, där det inte är Erland utan Irland som räddas från pesten i *Singoallas*

² Svante Nordin, *Fredrik Böök. En levnadsteckning*, Stockholm 1994.

andra upplaga, eller s. 97, där delar av Bööks brödtext förts in i blockcitater av Tegnér, eller s. 185, där man läst manuskriptets "43" som "13" med resultatet att Rydberg "först vid tretton års ålder lärde sig isländska".

*

Ett grundtema i biografen är Bööks sätt att använda Stagnelius och Tegnér för att beskriva Rydberg. Han menar att de redan under hans barndom blev hans favoritpoeter, eftersom han hos dem "återfann sitt eget innersta väsen", eller snarare: sina två motsatta sidor. "Hos den ene vibrerade det svärmod, den dunkla världssmärta som fyllde gossens bröst; hos den andre triumferade världsglädjen och levnadslusten, som drömde om kamp och seger [...]. Mellan dessa polära motsatser skulle han alltid komma att slitas, och ur deras djup växte fram hans diktning och hans tankeliv, hans personlighet och hans snille." (s. 21–22).

Liknande "polära" modeller av Rydbergs psyke och författarskap finns hos flera av hans uttolkare, även om de uttrycks på olika sätt. Örjan Lindberger talar om en utåtriktad "aktivistisk" sida och en inåtriktad "kvietistisk", Olle Holmberg om motsatsparet "dröm" och "plikt", och Victor Svanberg om en strid mellan "livsbejakelse" och "asketism". Men det speciella med Böök är att han, i enlighet med sin "psykologiska estetik", menar att Rydberg låter sig inspireras av sina favoritpoeter när han behöver ge uttryck åt sin ena eller andra sida. Vilket innebär att litterära referenser till eller reflexer från deras verk kan användas till att förstå och tolka Rydbergs.

Böök var själv expert på både Tegnér och Stagnelius, och ibland fungerar hans modell bra och ger upphov till nya insikter. Som när han upptäcker att Rydberg, mitt under arbetet med

Singoalla, skriver en recension av en mer än årsgammal utgåva av Stagneliusdikter och där beskriver dess grundtema som motsättningen mellan sinnlig kärlek och kristen moral – d.v.s. samma konflikt som bär hans egen svårmodsfyllda kärlekssaga (s. 76–77). Eller när han i en analys av Rydbergs Fryxellrecension från 1861 (s. 91–99) använder dess uttalade och outtalade Tegnérreferenser till att visa att den är en programförklaring inför den strid mot kyrkan han kommer att öppna nästa år med *Bibelns lära om Kristus*. Eller i den engagerade genomgången av Rydbergs kanske allra mest tegnériska verk, "Kantaten" (s. 123–128). Eller när han visar spår av och referenser till Stagnelius i Rydbergs filosofiska och kulturhistoriska föreläsningar (s. 140–149).

Andra gånger blir det fel, och särskilt när han använder Tegnér eller Stagnelius som *filter*, när han så att säga silar Rydberg genom dem. Två särskilt svårartade exempel är behandlingen av *Den siste atenaren* (s. 77–91) och av kyrkokritiken i *Bibelns lära om Kristus* (s. 103–110) – båda bäddas in i så tjocka lager Tegnér att Rydberg själv försvinner och den radikala udden trubbas av. Beträffande *Atenaren* kan man nog säga att Bööks bild – att verkets väsentliga del är Hermiones omvändelse till kristendomen – blir rent falsk. Åtminstone strider den både mot vad Rydberg själv skrev i dess förord och slutord, och mot de samtida läsarnas reaktioner.

När det är sagt, så måste det erkännas att Bööks analys av den *teologiska* sidan av *Bibelns lära* (s. 110–120) är skarpsynt. Och efter att Rydberg mot slutet av 1860-talet tonat ner sin religiösa radikalism och övergivit reformatorsbanan ligger han och Böök/Tegnér närmare varandra. Framställningen av Rydbergs religiösa och filosofiska tankevärld, under denna tid och in i åttitalet (s. 120–149), fungerar därför utmärkt, med fin

användning av dikterna "Kantaten" och "Drömliv". Likaså är avsnittet i kapitel 10 (s. 166–211) om andra prosaverk från 1868 till 1890 – d.v.s. sådana som inte direkt behandlar religion och filosofi – intressant och läsvärt.

På Stagneliussidan finns ett annat problem. Böök vill koppla Rydbergs svartsynthet till en sjuklighet som också påverkat psyket (s. 150).³ Han har tidigare (s. 64–68) accepterat Victor Svanbergs bild av Rydbergs erotiska dragning till pojkar och unga män, och det är tydligen denna "konstanta faktor i hans organism" som avses.⁴ Däremot accepterar han inte Svanbergs åsikt att faktorn ifråga ledde till aktiv litterär handling (kontrasteringen av "den sinnliga kärlekens rätt" motaterns "kristna asketism" i *Singoalla*, kontrasteringen av "hellenisk livsbejakelse" mot "kristen livsförnekelse" i de tio första kapitlen av *Den siste atenaren*, den kulturhistoriska analysen i första delen av *Medeltidens magi* som kommer fram till att kristendomens syn på sexualiteten gör det omöjligt att leva ett harmoniskt liv). Fast han går inte i öppen debatt mot Svanbergs bild, vilket skapar något av ett svart hål i framställningen. *Singoalla* beskrivs utan att ordet kärlek nämns – istället sägs verkets tema vara en konflikt mellan två slags platonism (s. 71–72); de inledande kapitlen i *Atenaren* ignoreras; och *Medeltidens magi* förbigås med tystnad. Hos Böök är allt det aktiva placerat på den ljusa tegnérska sidan, medan den erotiska problemet bara leder till passivitet och pessimism. Hur detta mörka påverkat Rydbergs diktning är vad han (efter en inkörnings-

³ Han använder därvid termen "psykosomatisk", ett då nyskapat ord (ej med i SAOB 1955) som ännu inte hade samma betydelse som nu ("sjukdom med psykologisk bakgrund") utan mer allmänt kopplade ihop psykisk och kroppslig (somatisk) sjukdom.

⁴ Homosexualitet uppfattades under 1950-talet som en sjukdom; diagnosen togs inte bort från Socialstyrelsens klassifikationssystem förrän 1979.

sträcka i slutet på kapitel 6) tänker utveckla i kapitel 7. Fast utan framgång – han fastnar efter bara två sidor (s. 150–151). Vilket antagligen var närmast ofrånkomligt, med tanke på 1950-talets homofoba klimat. Bööks dotter har sagt att det var denna stöttesten som stoppade biografiprojektet, och det är lätt att tro henne.⁵

Men samtidigt arbetar flera Rydbergforskare med att finna kvinnliga kärleksobjekt, och till sist sker ett genombrott, när Gösta Löwendahl med hjälp av Försvarets forskningsanstalt lyckas tyda vissa överstrukna partier i en av Rydbergs anteckningsböcker. Av dem framgår att han, under mitten och slutet av 1860-talet, haft uppsplitande relationer med minst en och kanske två kvinnor (varav den ena gift). Löwendahls skrift, *Kärlek och svårmod hos Viktor Rydberg*, kommer ut i april 1960,⁶ och Böök använder den genast till att få ihop kapitel åtta. Vars centrala del är konstaterandet att "hur det än må ha förhållit sig" med Rydbergs svärmeri för gossar och ynglingar, så står det nu klart att han hade "ett fullkomligt naturligt och normalt förhållande" till kvinnor (s. 155).

Ett hinder var således avlägsnat, och antagligen gör Böök nu ett sista försök att avsluta biografien. Men under åren som gått har hans hälsa försämrats, och i maj 1960 kastar han definitivt in *handduken*, efter påtryckningar från läkare och familj (s. viii).

*

Att den som skriver en biografi oundvikligen också kommer att berätta om sig själv är förstås en självklarhet. Men i Bööks fall tycks det ha varit en del av hans målsättning. Han ville visa att Rydbergs tankevärld var relevant även i den "aktuella

⁵ "Har sagt": personligt meddelande från Peter Luthersson.

⁶ Recensioner i DN 19.4, Aftonbladet 29.4, Expressen 29.4.

situationen”, och han lyfte själv fram sambandet mellan sitt Rydbergsarbete och ”en serie historiefilosofiska meditationer som han vid denna tid publicerade i Svenska Dagbladet” (s. viii). Meditationerna rörde sig kring hans ”ställningstagande för Tyskland under två världskrig, liksom över Europas öden under denna tid” (s. xii). Eller i klartext: de gick ut på att ursäka och försvara hans stöd för Nazityskland genom att sätta in det i ett ”historiefilosofiskt” sammanhang så stort att de misstag han därvid möjligen hade gjort framstod som obetydliga.

I biografien tar han därför alla chanser att tillskriva Rydberg en liknande filosofi. Ibland med viss rätt, som när han pekar på dennes resonemang i samband med det fransk-tyska kriget 1870 (s. 171), eller när han drar fram hans uppskattning av den franska revolutionen, trots det terrorvälde den urartade i (s. 94–95). Andra gånger på lösare grunder, som när han påstår att Rydbergs inkännande psykologiska porträtt av romerska kejsare innebar att han fått förståelse för ”samhällslivets, statsresonens och den militära maktställningens fruktansvärda realiteter, som begränsade de ideologiska programmets inflytande och tvingade de handlande personerna till hänsynslösa dåd” (s. 197).

Den allra största satsningen på detta område görs i anslutning till *Den siste atenaren*. Bök har, som nämnts, tonat ner dess antikyrykliga tendens och hävdar att dess huvudtema är Hermiones omvändelse till kristendom. Att denna kristendom inte har något med kyrkans att göra kommenterar han inte. Däremot tar han upp det faktum att den kristna sidans ledare och handlingar tecknas mycket mörkt. Men det beror, hävdar han, bara på att Rydberg vill ”balansera en historisk orättvisa” och se till att ”ljus och skuggor” fördelas lika: ”de kristna martyrernas olycksöden hade århundraden igenom i historien

och i dikten framställts med sådant eftertryck, att han inte kunde underlåta erinra om de förföljelser, som den kristna kyrkan gjort sig skyldig till, när makten blev hennes." (s. 88)

Och efter denna förklaring seglar han ut i en öppen formulering av den kålsuparfilosofi som (sedan 1945) är hans egen men som han också vill projicera på Rydberg:

Den moraliska domen över de världshistoriska förbrytelseerna är ju alltid vansklig, eftersom alla parter vid någorlunda fördomsfri ganskning ter sig lika skyldiga, huggat som stucket; händelserna är sammanlänkade till en ändlös kedja av hat och hämnd, och allt kommer an på vid vilken länk man börjar räkningen." (s. 88-89)

Lite senare säger han att *Den siste atenaren* utmärker sig "dels för sin lidelsefulla iver, dels för en strävan efter opartisk rättvisa" (s. 99). Denna dubbelhet har lett till olika åsikter om verkets tendens, men det beror bara på betraktarnas "ensidighet, intellektuella trånghet och moraliska fixering" (s. 99). Defekter som alltså varken Böök eller hans biografiobjekt delar:

Rydberg själv var mannen att utan motsägelse eller sammanblandning förena många av de nyanser, som tillsammans bildar sanningen för oss människor; Renan⁷ hade jämfört dem med de fina skiftningarna på en duvas hals, och det kan anmärkas att bakom den *Renanska* bilden låg samma religiösa erfarenhet som Viktor Rydbergs, samma Erasmiska själstillstånd. Det karakteriseras bäst som ett sökande grubbel. (s. 99)

⁷ Ernest Renan (1823–1892), fransk filosof och religionshistoriker.

En opartisk humanist och sökare med känsla för sanningens alla nyanser.⁸ Det är den bild av sig själv som Böök försöker sända ut via sin bild av Rydberg. Liknelsen med skiftningarna på duvans hals används redan i ett par understreckare om *Vapensmeden*, skrivna i juli 1945, strax efter Tysklands kapitulation och koncentrationslägrens öppnande. Det halvkvädna resonemanget där går ut på att om den vidsynte humanisten Svante harpolekare kunde ha förbindelser med Slattebygdens hårdhänte härskare så var det väl inte så konstigt om den vidsynte humanisten Fredrik Böök hade haft förbindelser med Adolf Hitler.⁹ Tyvärr eller lyckligtvis kom biografen aldrig fram till *Vapensmeden*; det hade varit intressant att se om argumentet hade återanvänts.

*

Böök tecknar alltså en idealiserad bild av Rydberg för att själv kunna spegla sig i den. Det betyder inte att den saknar sanning. Rydberg *var* "intellektuellt självständig" (s. 171), han följde i mindre utsträckning än vanligt den allmänna opinionen och löste gärna problemen "på egen hand" (s. 101). Men den saknar heller inte fel, och det enligt min mening grövsta är försöken att framställa honom som "upphöjt opartisk". "Det kan anföras otaliga exempel på hans upphöjda tolerans och fredliga opartiskhet", säger Böök (s. 102), men hans exempel övertygar inte. Ta filosofin, där han enligt Böök "med samma lugna jämnmod" bedömer motsättningen mellan materialism och idealism (s. 102). Men de filosofiska föreläsningar som Rydberg

⁸ "Humanist": via "Erasmisk", syftande på Erasmus av Rotterdam, centralgestalt i humanismens historia.

⁹ Svenska Dagbladet 23.7.1945 (duvans hals) och 1.8.1945 (Svante harpolekares "realpolitik" och hans samarbete med Slatte, hövdingen över ett "Ariens land").

höll hade startpunkten i en föresats att "ge materialismen nådastöten",¹⁰ och att de strävade efter en seger för idealismen stod helt klart för dess åhörare. Samma sak med alla frågor som verkligen berörde honom och som han därför ingrep i: han var minst av allt opartisk, han ville att den rätta sidan skulle vinna. Sant att han ofta inledde med att förklara att han gick till verket förutsättningslöst, men det är ju en retorisk grundteknik. En teknik som även Böök - med stöd av sin "spegling" i en upphöjd och opartisk Rydberg - försöker tillämpa. Men för hans del torde den ha varit en aning riskabel, eller låt oss säga genomskinlig. Kanske insåg han det, och kanske bidrog även det till att biografen aldrig blev fullbordad.

¹⁰ Brev från Viktor Rydberg till Harald Hjärne okt. 1874 (*Brev*, II, s. 87) och till Hans Forssell 30.11.1874 (*Brev*, II, s. 93), i det senare via liknelsen med sfinxen i Tebe, som störtade i avgrunden sedan Oidipus löst dess gåta.